

TURLI LUG'ATLARDA SO'Z TANLOVI TAMOYILINING LEKSIKOGRAFIK TALQINI (NEMIS TILI LUG'ATLARI MISOLIDA)

Akeshov Nodir Mumduhayevich

O'zbekiston Jahon Tillari Universiteti magistranti

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7988470>

ARTICLE INFO

Received: 22th May 2023

Accepted: 29th May 2023

Online: 30th May 2023

KEY WORDS

Leksikografiya, nemis tili, tilshunoslik, so'zlar, lug'at, so'z tanlovi, tamoyillar, lug'at tuzish prinsipi, terminologik qatlam, grammatik qoidalar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada, turli lug'atlarda so'z tanlovi tamoyilining leksikografik talqini nemis tili misolida fikr va mulohazalar yuritiladi. Muayyan til leksikasida bo'lgani kabi, uning terminologik tizimida ham o'z va o'zlashgan qatlam farqlanadi. Bu holat terminologik qatlamlar ijtimoiy ongda alohida-alohida tizimlar sifatida mavjud bo'lmas-da, ammo ularning o'zaro variativ, sinonimik, omonimik, qolaversa, paronimik munosabatlarda ekanligi, shu bilan birgalikda, leksik, stilistik va frazeologik terminlarga qo'yiladigan aniqliq talabi, ayniqsa, termin o'zlashtirishning umumiste'mol leksikadan farqli ravishda ko'pincha subektiv va individual xarakterga egaligi kabi qator muammolar mavjudligini ko'rsatadi.

Dunyo leksikografiyasi ming yillik tarixga ega bo'lsada, uning asosiy rivoji keyingi ikki-uch asrga to'g'ri keladi. Ilk bor oz sonli so'zlar va iboralardangina tashkil topgan qo'lyozmalardan boshlangan lug'atlar hozirgi kunga kelib tillarning yuz ming so'zlarni o'z ichiga olib, minglab adadda chop etilmoqda. Keyingi yillarda leksikografiyaning faqatgina amaliy tomoni emas, balki nazariy yo'nalishi, obyekti, predmeti shakllandi. Lug'at tuzish nazriyasi, amaliyoti tilshunoslikning mahsus sohasiga aylandi. Lug'atshunoslik tilshunoslikning mana shunday o'ta mashaqqatli, o'ta mas'uliyatli sohasi bo'lganligi sababli ushbu savobli yo'nalish bilan yetuk, fidokor, millatparvar olimlar shug'ullanmoqdalar.

Har qaysi zamonning o'ziga yarasha lug'at tuzish prinsiplari bor, lug'atlarda so'zlarni va ularga tegishli qonun-qoidalarni berish usul va yo'llari amal qilgan. Ahamiyatli yeri shundaki, o'tmishda yaratilgan lug'atlar hozirgilardan ancha farq qiladi. Ular yolg'iz so'zning o'zidan iborat emas, ularda grammatik qoidalar aralash beriladi. Masalan, lug'atdan joy olgan muayyan guruh so'zlardan keyin ularning grammatik qoidalari, ko'p o'rinda esa so'zning talaffuzi yoki morfem tuzilishini berish maqsadida unga tegishli fonetik va morfologik qoidalar keltiriladi. Hozirda juda ko'p lug'at turlaridan foydalanamiz. Tilshunosligimizda lug'at turlarini leksikografiya fani o'rganadi. Bir so'zning ma'lum bir til yoki ikki va undan ortiq til sozlarining ma'nolarini yig'gan holda lugat tarzida chiqarish leksikografiya deyiladi.

Shu bilan ko'pgina tilshunos olimlarimiz nemis tilida lug'at boyligini rivojlantirish uchun juda katta juda katta izlanishlar qilishgan.

Bu esa o'zlashmalarning shakliy, ma'noviy va grammatik xususiyatlarida ba'zan soxtaliklar vujudga kelishiga, chalkashlik, noaniqlik va boshqa salbiy holatlar yuz berishiga ham sabab bo'ladi. Shuning uchun bu holatlarni jiddiy tadqiq qilish, vujudga kelgan muammolarni hal etish, terminologik mukammallikka erishish katta ahamiyatga ega. Leksik birlik bu-narsa, hodisalar, ularning belgilari va boshqalarni bildiradigan so'z, so'z birikmasi yoki tilning boshqa birligidir. Leksik birlik semantik birlik, so'zlarning bir so'z yoki ibora orqali ifodalangan sodda yoki murakkab tushuncha bo'lib, bu birlikning ma'nosini o'zgartirmasdan, hech biridan voz kechib bo'lmaydi.

So'zlarning biror maqsadda to'planib, tartibga solingan yig'indisi lug'at deyiladi. Lug'at tuzishning nazariy va amaliy tamoyillari haqidagi soha leksikografiya (grekcha lexicon - lug'at va grapho - yozaman) deyiladi. Lug'at tuzuvchi mutaxassislar leksikograflar deyiladi. Lug'at tuzish tamoyillari va metodikasini ishlab chiqish, leksikograflar ishini tashkil qilish, lug'at tuzish uchun asos bo'ladigan kartotekalar tuzish, ularni sistemalashtirish va saqlash leksikografiyaning vazifasidir. Lug'at - so'z xazinasini, undan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish inson bilimini kengaytirish, lug'at boyligini oshirishda hamda fikrni to'g'ri va ravon ifodalashda muhim omildir.

XX asrning ikkinchi yarmi XI asr boshlarida o'zbek va nemis lug'atlarini o'rganishga yondashuvlar muammolarni hal qilishda biz tanlagan uchta sohada aks ettirilgan. Agar lug'atlar ma'lum darajada konservativ bo'lsa, ular o'ziga hos kamchiliklarini va qadrgimmatini belgilaydi. Chunki I. R. Galperin yozganidek, leksikografiya hamma narsani o'z ichiga olishi kerak, u o'z qudratini, qadrini va nutqda qo'llanish qobiliyatini yo'qotmagan tilda yashaydi, shuningdek, so'nggi paytlarda tug'ilgan, hayotiy va barqaror bo'lib chiqqan barcha yangi narsalarni aks ettira oladi".

Leksikografiya o'zining barcha ko'rinishlarida, shu jumladan, sodda va xalq leksikografiyasining neografiya shakli sifatida va lug'atni ma'lum bir iste'molchi toifasi uchun mo'ljallangan mahsulot deb hisoblaydigan lug'atlar va internet lug'atlarining ongli ravishda yaratilishi va o'z-o'zidan paydo bo'lishini taqozo etadi. Tilni umumiy ko'rib chiqishning leksikografik usulini va alohida tillarning lug'atini o'rganishning dolzarbligini aks ettiradi va dalolat beradi. Aynan shuning uchun ham ushbu ishning dolzarbligi tillar kesimida leksikografiyaning o'ziga hosliklarini yoritish etib belgilangandir.

Shu o'rinda lug'atlarni ham o'z vazifalari va hususiyatlari mavjud. Jumladan, lug'atlar uchta asosiy funktsiyani bajaradi:

- ★ Informativ;
- ★ kommunikativ;
- ★ normativ.

Birinchi navbatda, har xil turdagi nemis tili lug'atlarning informatsion funktsiyasi bilan qiziqamiz va bundan maqsad ham turli yillardagi leksik birliklarning qiyosiy leksikografik tahlilini qilishga imkon yaratadi. Nemis tili dinamik jihatni o'rganishda leksikografik usulning imkoniyatlarini ko'rsatish, ya'ni o'zbek va nemis lug'atlarining rivojlanish tendentsiyalarini ochib berishga alohida ahamiyat qaratilgan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, tarjima turlariga ko'ra leksik birliklar tarjimasi tahlil qilinadigan bo'lsa, nemis tilidagi brendlar va ularning tarjima ekvivalentlari haqida gap ketganda, izohli lug'atlar bilan bir qatorda ikki tilli lug'atlarni va xususan, lingvistik va madaniy lug'atlarni, shuningdek, yangi so'zlarning lug'atlarini tahlil qilish kerak.

Har qanday qattiq lug'at misollar fayliga asoslanadi, bu leksikograflarga har qanday so'zning qo'llanilishi, yozilishi va ma'nosini, ayniqsa, allaqachon ma'lum so'zlarda paydo bo'lgan yangi so'zlar va yangi ma'nolarni aniqlash imkonini beradi. Bunday kartoteka joriy gazetalar, jurnallar, ilmiy-texnik davriy nashrlar, har qanday janrdagi zamonaviy kitoblar, kataloglar va boshqa bosma materiallarni muntazam ko'zdan kechiradigan maxsus tayyorlangan kitobxonlar jamoasi tomonidan yig'ilgan kartochkalarning yangilangan to'plamidir.

Har bir kartada so'z va atrofdagi kontekst mavjud bo'lib, ushbu muallif uni qaysi ma'noda qo'llaganligini, ushbu so'zning transkripsiyasini va keltirilgan materialning aniq manbasini aniq ko'rsatish uchun yetarli. Bu leksikografga har bir so'zning nisbiy kelishini, u kelgan manbalarning janrlarini, mumkin bo'lgan imlo variantlarini va, albatta, ko'p ma'nolarini aniqlashga yordam beradi. So'zni illyustrativ materialning etarli darajada ifodalovchi korpusi bilan ta'minlash, shuningdek, leksikografga ma'lum bir foydalanish holatini uning muhiti turiga ko'ra aniqlashga yordam beradi, ya'ni ma'lum bir so'z faqat yozma matnlarda yoki norasmiy kontekstda uchraydi. dialog yoki to'g'ridan-to'g'ri nutqni uzatishda.

Tarjimonning mahorati so'zning barcha qo'llanishlari to'plamidan o'tadigan umumiy ma'nolarni qamrab oluvchi formulani yaratishdan iborat. Ushbu so'z so'zning ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan qo'llanilishi va tushunilishining barcha usullarini hisobga oladigan darajada umumiy bo'lishi kerak, lekin ayni paytda ushbu so'zga xos bo'lmagan foydalanishni istisno qiladigan darajada o'ziga xos bo'lishi kerak.

Xulosa. Nemis tili lug'atlarda odatda nutqning ma'lum bir qismiga so'zning tayinlanishi haqida ma'lumot mavjud. Bu juda qiyin vazifa, chunki an'anaviy teglar lotin grammatikasiga qaytadi va nemischa so'zlarni tasniflashda yetarli emas. Ko'pgina nemischa so'zlarni nutqning u yoki bu qismiga aniq belgilash mumkin emas; masalan, bir xil so'zlar ayrim gaplarda ot kabi, boshqalarida esa fe'l kabi harakat qiladi. Lug'atlar odatda bu so'zlarga murojaat qiladi turli qismlar nutq va turli sinf so'zlariga turli xil ta'riflar beradi. Hozirgi grammatiklar nemis tilidagi so'zlarning yangi tasniflarini ishlab chiqishga katta e'tibor berishdi, lekin ular o'zlarining grammatik qarashlarida ma'lum bir kelishuvga erishib, yangi nomenklatura ishlab chiqmaguncha, leksikograflar an'anaviy terminologiya bilan qanoatlanishga majbur bo'lib qolaveradi.

References:

1. O'zbekcha-nemischa o'quv lug'ati Yaqub Benyaminov, Sano Saidov 2021.
2. Nemischa-o'zbekcha grammatik atamalar izohli lug'ati T.Mirsoatov, M.Sattorov 2018.
3. Nemischa-o'zbekcha-ruscha so'zlashgich lug'ati Sh.Jamolova, V.Shtapova, S.Solihova 2009.
4. Nemischa-o'zbekcha frazeologik lug'at M.Umarxo'jayev, Q.Nazarov 2020.
5. www.ziyouz.com kutubxonasi